

Mustafa DUMAN, *Türk Halk Anlatmalarında Olumsuz Tipler -Mit, Destan, Halk Hikâyesi*, Ankara: Karakum Yayınevi, 2020, ISBN: 978-605-2290-43-9, 391 Sayfa.

Yağmur ALKIR*

Türk halk anlatmalarındaki olumsuz tiplerin bütüncül bir şekilde ele alındığı ilk çalışma olarak değerlendirilebilecek “Türk Halk Anlatmalarında Olumsuz Tipler-Mit, Destan, Halk Hikâyesi-” adlı kitap, Mustafa Duman’ın 2017 yılında tamamlamış olduğu doktora tezidir. Kitabın ilk baskısı 2019 yılında Ege Üniversitesi Basımevi, ikinci baskısı ise 2020 yılında Karakum Yayınevi tarafından yapılmıştır.

Türk halk anlatmalarındaki olumsuz tiplerin sistemli yapısını ortaya koyan bu çalışma, aynı zamanda tipoloji çalışmalarında yaşanan birtakım sorunlara çeşitli çözümler bulması, “kötülük etkinlik alanı tablosu” gibi yeni metotlar sunması ve bir yandan da kötülük kavramına ışık tutması bakımından alanındaki önemli çalışmalar arasındadır.

Eser (2020) “Ön söz”, “İkinci baskıya Ön söz”, “Giriş”, “Karakter Tipolojisi Çalışmalarında Terimler, Tasnifler ve Yöntem”, “Mit, Destan ve Halk Hikâyelerindeki Olumsuz Tiplerin Tasnifi ve Örnekler”, “Olumsuz Karakterlerin Varlık Biçimleri, Dönüşümü ve İşlevleri” adlı üç bölüm ile “Sonuç” ve “Kaynaklar” kısmından oluşmaktadır.

Kitapta belirtildiği üzere halk anlatmalarındaki olumsuz tipleri bütüncül bir şekilde ele alan ilk çalışma olan bu eserin giriş kısmında çalışmanın amaçlarından ayrıntılı bir şekilde bahsedilmektedir. Giriş kısmında, çalışmada ele alınan metinlerin isimleri sırasıyla mit, destan ve halk hikâyesi metinleri olarak verilmiştir. Ele alınan metinler arasında yaratılış ve eskatoloji mitlerinden Dede Korkut Kitabı’na; Maaday-Kara Destanı’ndan Kerem İle Aslı hikâyesine kadar birçok halk edebiyatı ürünü bulunmaktadır.

Çalışmanın amacı ve kapsamı hakkında bilgi verdikten sonra “Kötülük Problemi, Olumsuz Karakterler ve Edebiyat İlişkisi” başlığı altında öncelikle “kötü” ve “olumsuz” kavramlarının tanımlarına yer verilmiştir. Bu tanımlardan hareketle her kötü eylemin olumsuz olarak nitelendirilebileceğini; fakat her olumsuz eylemin kötü olarak nitelendirilemeyeceğini vurgulayan Duman, kötü ve olumsuzun belirlenmesi için öncelikle kötülük kavramı hakkındaki felsefi sorgulamalara değinmek gerektiğini bildirmekte ve buradan birinci alt başlık olan “Kötülük Problemi ve Kötülüğün Kaynakları” başlığına geçiş yapmaktadır. Bu başlıkta gelişen teknolojiyle birlikte kötülüğün kaynağının tanrısalıktan ziyade bireyde aranmasının, kötülüğün giderilmesi açısından önemi vurgulanmaktadır.

Mustafa Duman bu bölümde, özellikle kötülüğü tanımlamada kullanılan iki tavırdan bahsetmektedir. Yazara göre, kötülüğü belirlemede göz önünde bulundurulabilecek ilk tavır evrensel etik anlayışını benimsemektir. İkincisi ise olaylara “ben merkezli” bakış açısıyla yaklaşmaktır. Bu bölümün devamında birçok filozofun kötülükle ilgili düşüncesine yer verilmiştir. Mustafa Duman, yazılı edebî eserlerde yazarların kendi bakış açıları ile okuyucuyu yönlendirdiğini; ancak sözlü ürünlere geldiğimizde anlatıcının yazardan farklı olarak yaratım esnasında dinleyicinin tepkisine bağlı şekilde kötülük olgusunu geliştirdiğini iddia etmektedir. Kötülüğü; “salt kötülük” ve “enstrümantal kötülük” olarak ikiye ayıran Duman, bu sorgulamaların kurgusal eserlerdeki olumsuz karakterleri belirlemede önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır.

* Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı doktora öğrencisi, İzmir/Türkiye, yağmur.alkir@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3612-7017.

Yazar, “Edebiyat-Gerçeklik İlişkisi Bağlamında Olumsuz Karakterler” adlı ikinci alt başlık çerçevesinde, edebiyatın gerçeklikle ilişkisinin ve edebiyatın işlevselliğinin sorgulanmasıyla alakalı olduğunu ifade etmektedir. Edebiyatın gerçeklikle ilişkisi üzerine birçok teorik tartışmaya ve görüşe yer veren Duman, burada da yazılı ve sözlü edebiyatı ayrı ayrı ele almış ve sözlü edebiyat ürünlerinin sanatçı, eser, okur ve toplum etrafında kurgulandığına dikkat çekmiştir. Olumsuz karakterlerin kaynağının ne olduğu konusunu edebiyat ve gerçeklik ilişkisi bağlamında ele alan Duman, burada çalışmanın ilerleyen kısımlarında yer vereceği “kötülük etkinlik alanı tablosu”nu oluştururken de yararlandığı Theophrastus’un *Karakter* adlı eserindeki 30 adet karakter tipini sıralamaktadır. Yazar, bu başlık altında son olarak edebiyatta olumsuz edimleri/eylemleri gösteren parametrelerin gerçek hayatta kötülüğün algılanması noktasında önemli bir yeri olduğunu edebiyat-gerçeklik ilişkisi bağlamında vurgulamıştır.

“Karakter Tipolojisi Çalışmalarında Terimler, Tasnifler ve Yöntem” adlı birinci bölüm başlığı “Tipolojide Temel Yaklaşımlar ve Tasnifler”, “Türkiye’deki Tipoloji Çalışmalarında Terminoloji Sorunu ve Halk Anlatmalarındaki Karakterler” ve “Yapısalcı Yöntem Tartışmaları ve Yöntemin Karakter Tipolojisinde Kullanımı” olarak üç alt başlığa ayrılmıştır. “Tipolojide Temel Yaklaşımlar ve Tasnifler” adlı birinci alt başlıkta Mustafa Duman, tipoloji terimini “*Bir bütünü meydana getiren bileşenleri, tipik unsurlar ve bu unsurların birbiriyle ve diğer bileşenlerle olan ilişkisi ekseninde incelemeyi esas alır*” ve “*farklı disiplinler tarafından bir inceleme yöntemi olarak kullanılır*” (Duman 2020: 55) şeklinde açıklamaktadır. Farklı disiplinler tarafından çalışılan tipoloji meselesi bu disiplinlere özgü kuramlarla açıklanmaya çalışılmıştır. Duman, burada Jens Eder’in tipolojide farklı disiplinler arası kuramların kesişim noktaları olarak belirlediği dört paradigmaya yer vermiş ve bu paradigmalardan hareketle, olumsuz tip merkezli çalışmasında farklı anlatmalardaki benzer yapıları tespit etmek amacıyla yapısal ve yorumbilimsel bir bakış açısını tercih etmiştir. Bu başlık altında çeşitli araştırmacıların edebî karakterlerin sınıflandırılmasıyla ilgili görüşlerine yer vermiştir. Ancak araştırmacıların karakter algılamasındaki görüşlerinin Batılı eserler üzerinden yapıldığına değinen Duman, Türk halk anlatmalarındaki karakterlerin sadece Batılı eserler üzerinden oluşturulan görüş ve teorilerle sınıflandırılmaması gerektiğini vurgulamıştır.

Birinci bölümün “Türkiye’deki Tipoloji Çalışmalarında Terminoloji Sorunu ve Halk Anlatmalarındaki Karakterler” adlı ikinci alt başlığında terminoloji sorunu ve halk anlatmalarındaki şahıs kadrosu üzerinde durulmaktadır. Burada terminoloji sorunlarından bahsederken öncelikle edebî eserler üzerinde yapılan tipoloji çalışmalarında kullanılan; “figür”, “kahraman”, “karakter”, “karşıt kahraman (anti-hero)”, “kişi”, “tip” ve “şahsiyet” gibi terimlerin zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılmasından kaynaklanan problemlerden bahsedilmektedir. Duman, kaynağını daha çok Batı edebiyatından alan modern Türk edebiyatındaki şahıs kadrosu üzerine yapılacak bir çalışmanın gerek terminolojik gerekse de tipolojik olarak halk anlatmalarında yapılacak bir çalışmadan farklı olacağını vurgulamaktadır. Bu duruma örnek olarak modern Türk edebiyatına ait bir eserdeki karakterden bahsedilirken roman kahramanı terimi kullanıldığında romandaki herhangi bir karakter algılanır. Ancak bir destan esas alınarak destan kahramanı denildiğinde destanda alp tipi özellikleri gösteren başkahramanın akla geldiğinden bahsetmektedir. Buradaki gibi temel terminolojik karışıklıkları açıklamak amacıyla bu bölümde ayrıntılı olarak terimlerin çeşitli araştırmacılar tarafından yapılan tanımları ve bu tanımlardan hareketle halk edebiyatındaki tipoloji çalışmalarında kullanılacak terminolojiden bahsedilmektedir. Duman “*bir edebî karakteri ifade etmek için ‘karakter’ teriminin kullanımının uygun olacağını düşündük. Belli bir tipik özelliği temsil eden karakterler için ‘düz karakter’ veya bir düz karakter olan ‘tip’; temsil özelliği olmayan, değişken ruh haline sahip*

karakterler için ise ‘değişken karakter’ terimlerinin kullanımını tercih ettik. Bunun yanı sıra, ne düz ne de değişken karakter özelliğine sahip, kahramanı farklı maceralara yönlendiren ve derinliği olmayan karakterler için ‘fon karakter’ terimini” (Duman 2020: 79) kullandığını belirtmekte ve kendi çalışmasındaki olumsuz karakterlerin çoğunlukla “düz karakter” olan “tip”ler olduğunu bildirmektedir.

Birinci bölümün üçüncü ve son alt başlığı olan “Yapısalcı Yöntem Tartışmaları ve Yöntemin Karakter Tipolojisinde Kullanımı”nda öncelikle metinlerdeki karakterleri ve bu karakterlerin işlevlerini tespit etmek için metinlere yapısalcı bir bakış açısıyla bakılması gerektiği vurgulanmaktadır. Yapısalcı kuram kullanılarak karakterler incelendiğinde bu karakter tiplerinin adlandırılması meselesi de ortaya çıkmaktadır. Karakter tiplerinin metindeki işlevsel özelliklerine göre adlandırmanın doğruluğundan bahseden Duman, Türk halk anlatmalarındaki (mit, destan, halk hikâyesi) olumsuz tipleri *casus, düşman, düzmece kahraman, hain, hilekâr/ arabozucu, masum veya tanrısal aptal, rakip ve zalim ebeveyn* olarak sekize ayırmıştır.

Mustafa Duman, bu başlık içinde son olarak mit, destan ve halk hikâyesindeki olumsuz tipleri tasniflemeyi önce, Propp’un yapısal şemasından hareketle olumsuz karakterleri belirleme ve tahlil etmede yapısalcı bakış açısının yanında, özgün bir yöntem oluşturmuş ve bu yöntem sonucunda halk anlatmalarındaki diğer tipleri tahlil etmede de kullanılabilir “kötülük etkinlik alanı tablosu”nu ortaya çıkarmıştır. Duman, olumsuz karakterleri belirlemede üç parametre oluşturmuştur. Bunlar; “olumsuz olarak nitelendirilebilecek edimler”, “kötülüğü algılamadaki bakış açısı” ve “karakterin akıbeti (sonu)”dır. Bu parametrelere göre Türk mit, destan ve halk hikâyelerinde kırk adet etkinlik alanı tespit etmiştir. Birinci bölümün sonunda kötülük etkinlik alanı tablosuna göre mit, destan ve halk hikâyesindeki olumsuz tipleri ayrı ayrı incelemiş ve her anlatma türünün kendine ait tipik özellikleri barındıran karakterleri olduğunu belirlemiştir.

“*Mit, Destan ve Halk Hikâyelerindeki Olumsuz Tiplerin Tasnifi ve Örnekler*” adlı ikinci bölümde mit, destan ve halk hikâyesindeki olumsuz tipler ayrı başlıklar altında örnekleriyle birlikte verilmiştir. Metin Ekici’nin “Türk Sözlü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art Zamanlı (Diyakronik) ve Eş Zamanlı (Senkronik) Bir Bakış” adlı makalesinde belirttiği üzere toplumlar ilkel dönemden günümüze doğru ilerleme kaydetmiştir ve aynı ilerleme anlatı türleri için de geçerlidir. (Ekici 2005: 225). Bu bölümde işlenen halk anlatmaları da bu ilerlemenin ekseninde basitten karmaşığa ilerlemenin ekseninde kabaca kronolojik olarak sıralanmıştır. Türlerin sıralandığı başlıklar altında bu türlere ait genel bilgiler verilmekte ve türler olumsuz tipler üzerinden birbiriyle karşılaştırılmaktadır. Duman, incelediği halk anlatmalarındaki olumsuz tipleri baskın olumsuz tipten az görülen olumsuz tipe göre sıralama yoluna gitmiştir. Mitlerdeki olumsuz tipler, destanlardaki olumsuz tipler ve halk hikâyelerindeki olumsuz tipler bu bölümde kötülük etkinlik alanı tablosuna göre ayrı ayrı ve de örnekleriyle birlikte incelenmiştir.

“Olumsuz Karakterlerin Varlık Biçimleri, Dönüşümü ve İşlevleri” adlı üçüncü bölümde ise önceki iki bölümde yapısalcı bir bakış açısıyla incelenen olumsuz tipler içerik, yapı ve işlev özellikleri bakımından incelenerek yorumlanmıştır. Bu bölümde ilk olarak “Varlık Biçimlerine Göre Olumsuz Karakterler” adlı alt başlıkta karakterler önce insan ve insan dışı (olağanüstü varlıklar, hayvanlar) olarak daha sonra ise cinsiyet bazında incelenerek yüzdelik oranlarıyla birlikte verilmiştir. Daha sonra olumsuz karakterler varlık biçimlerine göre tek tek incelenmiş, hangi türde hangi karakterin baskın olduğu ve hangisinin arka planda kaldığı gibi konulara değinilmiştir.

Üçüncü bölümün ikinci alt başlığında olumsuz karakterler ve tür ilişkisi ele alınmıştır. Duman burada bazı olumsuz tiplerin belli türlere özel olduğunu, bu sebeple diğer türlerde bu tiplere rastlanmadığını bildirmekte aynı zamanda bir türde bulunan olumsuz bir tipin başka bir türde o türün yapısal özelliğine bağlı olarak değişebildiğinden ya da tamamen aynı şekilde var olduğundan bahsetmektedir. Bu başlıkta incelenen metinler doğrultusunda olumsuz tiplerin anlatma türlerinin yapısal birimlerine nasıl dağıldığı konusuna açıklık getirmek amacıyla ayrıntılı bir tabloya yer verilmiştir. Olumsuz tiplerin anlatma türüne bağlı olarak değişimlerine ayrı ayrı başlıklarla da değinilmiş ve bu değişimler “Anlatma Türlerine Göre Olumsuz Tiplerin Geçişi” adlı tabloyla görselleştirilmiştir. Üçüncü alt başlık “Anlatma İçerisinde “Tip Değiştiren Karakterler” başlığında ise bağlamsal ihtiyaçtan doğan olumlu bir tipken olumsuzya ya da olumsuz bir tip iken olumluya dönüşen karakterlere “tip değiştiren karakterler” terimi önerilmiştir. Ayrıca tip değiştiren karakterler ile değişken karakterin farklılığından bahsedilmiştir.

Son olarak “Olumsuz Karakterlerin İşlevleri” alt başlığında halk bilgisi ürünlerinin işlevleri üzerine yapılan çalışmaların yanında bu ürünleri oluşturan unsurların işlevleri üzerinde de durmanın önemini belirten Duman, halk anlatmalarının yapı taşlarından olan olumsuz karakterlerin metin içi ve metin dışı işlevlerini incelemiştir.

Kitabın Sonuç kısmında inceleme bölümlerinde yapılmış olan değerlendirmeler, incelemede uygulanan yöntemler ve bu incelemenin sonuçlarına bütüncül olarak yer verilmiştir. Çalışmanın sonuçları inceleme bölümlerindeki sıraya göre verilmiştir.

Duman’ın eserini, yararlandığı kaynakların geniş bir listesini sıraladığı “Kaynaklar” ile tamamlamıştır.

Bir toplumun geleneksel anlatılarındaki kötü ve olumsuz karakterlere bakmak o toplumun kötülük algısını anlama açısından oldukça önemlidir. *Türk Halk Anlatmalarında Olumsuz Tipler-Mit, Destan, Halk Hikâyesi-* adlı çalışma, Türk Halk Anlatmalarına olumsuz tiplerin penceresinden bakan ilk bütüncül çalışma olmanın yanı sıra Türk toplumunun kötülük algısını da ortaya koymaktır. Halk anlatmalarındaki olumsuz tipleri konu, yapı, içerik ve işlev bağlamında değerlendiren bu çalışma, tipoloji çalışmalarında karşılaşılan terminoloji sorununu çözmesi ve bir tipoloji çalışmasının nasıl olması gerektiğini izlediği yöntemlerle açıklaması bakımından oldukça değerlidir.

KAYNAKLAR

- Duman, Mustafa. (2020). *Türk Halk Anlatmalarında Olumsuz Tipler-Mit, Destan, Halk Hikâyesi-*. Ankara: Karakum Yayınevi.
- Ekici, Metin. (2005). Türk Sözlü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art Zamanlı (Diyakronik) ve Eş Zamanlı (Senkronik) Bir Bakış. *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*, 225-229.